

500 JAAR LUTHER

2017 moet het jaar worden van de Rijper Groene Zwaan. De gebouwen zijn hard aan een restauratiebeurt toe. Er is een subsidiepot, maar er wordt geëist dat men een deel van het geld zelf ophoest. Via crowdfunding wordt geprobeerd dit te realiseren. Zo'n oud gebouw heeft natuurlijk een historie. Fred Hoek dook erin, en gaat ver, heel ver terug in de tijd om een tipje van de sluier op te lichten m.b.t. de geschiedenis van de Lutherse kerk in De Rijp.

Maarten Luther

In het jaar 2017 wordt herdacht dat het 500 jaar geleden is dat de theoloog en reformator Maarten Luther (1483-1546) zijn 95 stellingen, in het Latijn, het licht deed zien. Met deze, van oorsprong katholieke

Voorals de zgn. aflaatverkoop was voor Luther onverteerbaar. Door de roomse kerk in de ban gedaan en door de keizer Karel V vogelvrij verklaard, richtte hij zich op de vertaling van het Nieuwe Testament in het Duits, in die tijd een ware bestseller. In 1525 huwde hij met de ex-non Katharina von Bora en kreeg kinderen met haar.

Stichting Lutherse gemeente De Rijp

Het stichten van een bedehuis voor de Lutheranen in De Rijp was een ingeving van mensen die sympathiseerden met de uitgangspunten van Luther. In de zeventiende eeuw waren er al Lutheranen op het Schermereiland. Het eiland vormde een redelijk rustpunt binnen de woelige wereld van gelovigen van allerlei gezindten.

In 1780 telden de Lutherse gemeente van De Rijp 78 lidmaten. Niet alleen uit De Rijp, maar ook uit Graft, de Graftdijken, Zuid- en Noord-Schermer, Beemster en Schermerhorn. Deze lidmaten die, tot dusver waren aangewezen op de Lutherse diensten in Purmerend, wilden een eigen onderkomen in De Rijp. De slechte verbinding met Purmerend lag daaraan ten grondslag. Meestal ging dat per gehuurde boot, omdat de meeste boten niet op zondag voeren. Op het gelovige Schermereiland werd de zondagsrust geëerbiedigd.

Vanwege gebrek aan geldelijke middelen werd in het genoemde jaar door de Rijpers Hendrik Duuringshoff en Frans C. Renner aan de Schepenen en Vroedschappen

Luther zoals hij hangt in het museum Uffizi in Florence

monnik, die de priesterwijding ontving, begon het protestantisme. De Duitse Luther scheidde zich af van de Rooms-katholieke kerk nadat hij de wantoestanden van deze kerk aan de kaak ging te stellen.

van De Rijp gevraagd om een 'Openbaar Luthers Predikhuijs of Kerke te deser Plaats om behoorlijk in de gronden der voorsz. Godsdienst onderweesen en opgelegd te kunnen worden, tot aanwas en voortplanting van hunne goede oogmerken'.

Er werd door de overheid op 3 september 1780 positief gereageerd en de toewijzing van drie panden volgde 'voor het oprigten en doen stigten eener Luthersche Kerk of Predikhuijs'.

De drie huizen waren gelegen aan de noordzijde van de Rechtestraat, toen genummerd 44, 45 en 46. Een van de huizen was een 130 jaar oude school, welke als 'huyskerk' in dienst werd genomen. Daar-

zelfde dominee voltrokken in 1783. De drie roepen, (huwelijksafkondigingen) voorafgaand aan het huwelijk, waren op 19- en 26 januari en 2 februari. Het echtpaar dat elkaar eeuwige trouw beloofde was Dirk Aakman uit Fürstenuu en Grietje Wishoof uit de Beemster.

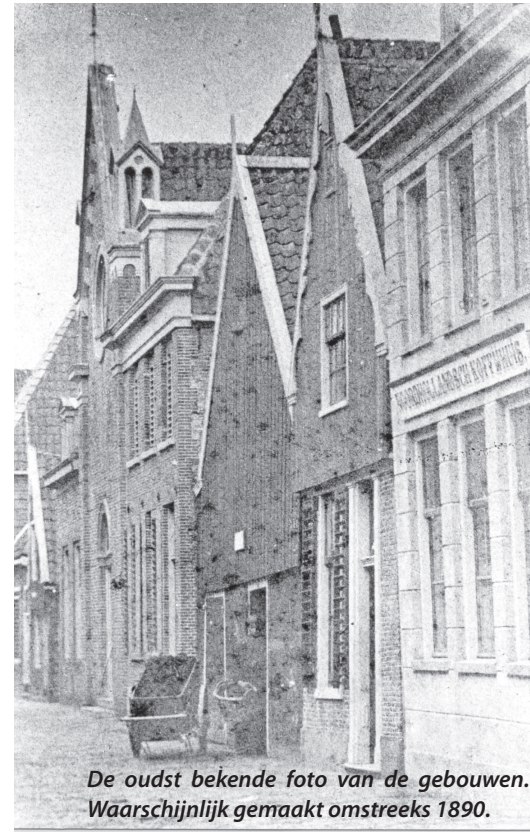
De voornoemde naamlijst doorbladerend valt het grote aantal Duitsers op. Door de 'Hollandgangerij', de jaarlijks terugkerende trek van werkzoekende oosterburen naar de Republiek der Verenigde Nederlanden, bleven opmerkelijk veel Duitsers hier. Ze vonden vast werk of hun liefje in het welvarende en veelbelovende westen.

Vorbereiding tot een kerkgebouw

Een volwaardig kerkgebouw was het streven van de kersverse gemeente. Een predikant kon nog niet betaald worden. Voor de officiële zaken als dopen, trouwen en begraven werd incidenteel een dominee van elders gevraagd. Op zondag werd daarom gezongen met Ide Jaans Immen uit Purmerend en gelezen uit de preken van Johann Jacob Rambach.

Desgevraagd kwamen op 1 november 1781 drie Lutheranen uit Purmerend, waaronder de eerdergenoemde dominee Volkersz., om te overleggen over een mogelijke aansluiting met de Lutherse gemeente van Purmerend. Ds. Volk-

kersz. zou pas het Heilig Avondmaal komen bedienen als de gekochte goederen en schulden waren betaald. Er werd, zoals gebruikelijk, gecollecteerd onder de geloofsgenoten in de grote steden. Om het een officieel karakter te geven kon een ondersteuningsbrief, met rood lakzegel, van Schout en Schepenen van De Rijp worden getoond.

De oudst bekende foto van de gebouwen. Waarschijnlijk gemaakt omstreeks 1890.

Niet zonder resultaat, want op 17 mei 1782 was het zover dat de bestuurders van de Lutherse gemeente in De Rijp konden verklaren dat alle schulden op kerk en Godshuis waren betaald en 'versogte de fungerende broederen om het tijdstip te mogen genieten en de dag ter uitdeeling van des Heeren Heilige en Hoogwaardig Avondmaal vast te stellen'.

Op 11 juni besteede ds. Volkersz. de preekstoel om het 'nieuw' gestichte bedehuis te zegenen en toe te zeggen dat hij op zondag 14 juli het Heilig Avondmaal zou bedienen.

Op 19 mei 1783 konden de drie panden aan de Rechtestraat officieel worden overgedragen aan de zelfstandige Lutherse gemeente van De Rijp en in november 1784 volgde loskoppeling van Purmerend.

Inmiddels ging het de Lutherse gemeente financieel blijkbaar goed, want er werden landerijen aangekocht die verhuurd konden worden. Niet zonder bedoelingen want het streven naar een eigen leraar stond hoog op het lijstje van de ouderlingen. In de vergadering van 19 december 1787 werden Duuringshoff en Renner nog eens ingezet om te zorgen voor een eigen predikant. Dat lukte nadat zij 'op en aange-noomen onder de volstandige protectie van het WelE. Consistorie' van de Amsterdamse Lutherse gemeente. Daarmee werd de Rijper gemeente officieel 'vacant' verklaard en kon een predikant worden aangetrokken, mits de jaarwedde van 250 gulden kon worden opgehoest.

Niet toevallig kwam op 13 april 1788 ds. George Hendrik Lagers uit Kampen preken; hij zou de vacante predikantsplek uiteindelijk gaan invullen.

Ondertussen verzochten de Amsterdammers om een kerkenraad samen te stellen. De Amsterdamse predikant Johannes Hamelau maakte op 15 juni 1788 de volgende Rijper namen bekend:

Hendrik Duuringshoff, ouderling;
Frans C. Renners, ouderling;
Barend Slot Scholten, ouderling;
Harmanus Meier, ouderling,
Antonie Burghard Wissing, diaken;
Jan Christoffel Hartman, diaken.

De officiële notulen van de kerkenraad zijn begonnen op 6 juli 1788.

Dezelfde Duuringshoff en Renner togen wederom naar Amsterdam om te komen tot een predikant, maar ook om Bijbels en boeken voor hun onvermogen leden te ontvangen, hetgeen lukte. Het Amsterdamse Liefdesfonds beloofde bovendien een jaarlijkse bijdrage van honderd gulden, met de consequentie dat de nominatie van predikanten van hen zou komen. Dat gebeurde ook op 24 juli 1788. Uit de

*Naamlijst
der Gedoopten en Getrouwden
in de Lutherse Kerk in de Rijp.
Sedert de Stichting dezer Gemeente
in het Jaar
1780.*

mee was de oprichting een feit. Volgens de 'Naamlijst der Gedoopten en Getrouwden in de Lutherse kerk in de Rijp' werd vanaf 1782 gedoopt. Echter, het dopen vond in vrijwel alle gevallen aan huis plaats. De eerste dopeling was Jan Slot Scholten, gedoopt op 11 juni door dominee Hendrik Volkersz. De eerste huwelijksluiting werd door de-

drie genomineerden kozen de Rijpers de eerdergenoemde ds. Lagers (1760-1833), een populair, goedhartige man met een rijke mensenkennis. Zijn intrede vond plaats op 21 september 1788.

Een echt kerkgebouw

Op 3 oktober 1790 beschreef ds. Lagers de erbarmelijke toestand van de kerk in De Rijk en vroeg zijn Amsterdamse ondersteuners om een nieuwe kerk op dezelfde plaats. Herstel van het oude gebouw achtte hij niet zinvol en kon nooit tot een doelmatig gebouw leiden. Hij collecteerde onder zijn Amsterdamse geloofsgenoten en haalde maar liefst 3701 gulden en vijftien stuivers op, een gigantisch bedrag voor die tijd. Het was genoeg om de oorspronkelijke panden te slopen en de nieuwbouw van een kerk, kosterij en pastorie te financieren.

Er werd weldra begonnen de sloop van de bestaande panden, gevolgd door de bouw van een volledig stenen kerk met links, gezien vanaf de straatzijde, de kosterij van één bouwlaag met een steekkap en rechts de pastorie in twee bouwlagen met een steekkap. De gebouwen vertonen een eclectische stijlstrant, met in zich verschillende bouwstijlen die harmonieus corresponderen, in de vormen die we heden kunnen waarnemen.

De statige kerk kreeg aan de straatzijde een roosvenster, een gewild architectuurelement dat door de eeuwen heen werd toegepast. Het roosvenster wordt ook wel als zonnewiel gezien, als symbool van de Goddelijke kracht die naar alle richtingen uitstraalt. De toegang kwam verdiept te liggen zodat men niet meteen op straat stapte. Boven de ingang een halfronde boog met de kenmerkende stralen als roeden. De rondboog symboliseert het uitno-

digende en beschermde karakter van de toegang. Deze rondboog, voortkomend uit Romaanse architectuur, rust op een kroonlijst als kalf, de overgang vormend van gevel naar plafond en zijdelings 'ondersteund' door vooruitstekende architraven. Beide hoeken van de kerk hebben weinig uitspringende pilasters of lisenen, die aan de top bekroond worden door neogotische penanttoertjes. Het front eindigt aan de bovenzijde als schoudergevel en kent een keperafdekking waaronder klimmende boogfriezen zijn gemaakt. De topgevel wordt bekroond door een

De kerk en pastorie in de eerste helft van de 20ste eeuw

schuinkruis op een rad met daarop een vergulde zwaan. Het schuinkruis moet de bewoners beschermen tegen onheil. De zwaan is het symbool van de Lutheranen. In 1531 schreef Luther: 'Sint Johannes Hus heeft over mij voerspeld, toen hij uit de

gevangenis naar het Boheemse land schreef: zij zullen nu een gans braden (Hus is het Tjechisch voor gans), maar over honderd jaar zullen zij een zwaan horen zingen.'

De Tjechische theoloog Johannes Hus (1369-1415) belandde op 6 juli 1415 op de brandstapel wegens ketterij. Luther personificeerde zich met de zwaan van Hus en gebruikte deze vervolgens als symbool. Zo treft men dit symbool op allerlei gebouwen en attributen aan die met het Lutherse geloof te maken hebben.

De beide zijgebouwen vertonen een ingetogen karakter en staan bijna gelaten naast hun grote broer. De vensters bevatten een kleine roedeverdeling die in de loop der tijd in grootte wisselden. Oorspronkelijk konden de vensters worden afgesloten door zonnerakken. De gevels van beide zijgebouwen werden afgesloten met kroonlijst als goot waarop een dakkapel kwam, afgedekt met een timpaantje.

De restauratie van 1970, gezien vanaf de Tuingracht

Vermeldenswaardig is dat er op 25 juni 1815, drie jaar voordat de Lutheranen zich Evangelisch-Luthers gingen noemen, in de kerk een orgel werd geplaatst.

Restauraties

In 1857 vonden gevelrestauraties plaats van de drie gebouwen. De verzakte vloer van de kerk werd weer waterpas gelegd en in de pastorie werd ruimte gemaakt om er een provisiekelder onder te maken..

Het aantal kerkgangers liep geleidelijk terug, waardoor het onderhoud van de gebouwen zwaar begon te drukken. Een samengaan met de Lutherse gemeente van Monnickendam kon niet verhinderen dat het beheer over de gebouwen steken liet vallen. Rond de eeuwwisseling van de vorige eeuw woonde de predikant niet meer in De Rijk en werd de pastorie aan diverse bewoners en bewoonsters verhuurd.

Vanaf 1830 is de bewonersgeschiedenis bekend. Een samenwerking met de buurgemeenten Edam, Monnickendam en Purmerend bewerkstelligde dat de dominee in de vier gemeenten kon prediken. Gezamenlijk werd het maandblad 'De Schakel' uitgebracht.

In 1927 was het weer raak, de daken waren toe aan reparatie. Men had de kosten geraamd op 3200 gulden dat de financiële draagkracht van de Rijpers ver te boven ging. Van 2 tot 5 maart 1927 werden op de bovenverdieping van hotel De Eendracht een bazaar en verloting georganiseerd, ondanks dat sommigen

mensen geen brood meer zagen in het in stand houden van een kerkgemeenschap met zo weinig leden. Maar de leden van de kerkenraad: Barend Langerijs, Dirk de Moes en Freek Eijk verweerden zich publiekelijk door naar buiten te brengen wat er al, zo binnen de Lutherse gemeente, aan positieve zaken aan de orde kwamen. Zij signaleerden, nogal aanmatigend, dat de Lutherse gemeente een *'geestelijk centrum te midden van een ongeloovige en socialistische omgeving'* was.

Kennelijk was de opbrengst van de bazaar en verloting voldoende om de verbouwing te beginnen.

De dakeningreep had tot gevolg dat de pastorie een ander dak kreeg. Het veranderde van een steekkap in een Mansarde (gebroken) kap. De oorspronkelijk in schoon metselwerk uitgevoerde voorgevels waren kennelijk zo slecht dat gekozen werd voor de goedkope methode. De gevels werden gepleisterd in blokmotief, waardoor de eclectische stijl nog meer werd benadrukt. De penanttoertjes kwamen niet meer terug. De andere gevels werden gerepareerd. Uiteindelijk kon de gerestaureerde kerk op 9 december 1928 worden ingewijd.

De combinatie De Rijk-Monnickendam heeft decennia lang bestaan, daarna werd contact gezocht met de Lutherse gemeente in Alkmaar. Deze verbintenis bleef bestaan tot de jaren zeventig. Maar de financiële middelen slonken, en voor het meest noodzakelijke onderhoud werd het orgel verkocht voor twaalfduizend gulden.

In 1969 kwam de gemeente De Rijk met het voorstel om de kerk en bijgebouwen te slopen om daarna een parkeerterrein in te kunnen inrichten. De toenmalige Stichting Redt De Rijk toonde zich tegenstander van deze ingreep en zorgde er voor dat het complex op de lijst van Rijksmonumenten werd opgenomen onder nummer 17132.

Er volgde verkoop 'om niet' van de kerk en bijgebouwen aan de inderhaast opgerichte Stichting 'De Groene Zwaan'.

Met beperkte middelen aan materieel en materiaal werd in 1970 de restauratie aanvangen nadat eerst een vergunning en subsidies waren geregeld. Het aanvanke-lijk gebruik van de overgebleven Lutherse lidmaten liep terug en hield tenslotte op. In september 1961 werd de laatste kerkdienst gehouden. Het gebruik werd voortgezet als cultureel centrum.

Architect Cornelis de Jong beijverde zich voor het verkrijgen van vergunningen en het aanvragen van subsidies bij de overheden. De aannemer Bouke Ent zette zich in om het bouwkundig herstel te bewerkstelligen. Als toetje bracht de Russisch-Mexicaanse kunstschilder Luis Filcer muurschilderingen aan in de kerkzaal. De schilderingen werden 25 jaar later, per ongeluk, gedeeltelijk overgeschilderd omdat de verf door vocht van de muren kwam. In 1986 kwamen ook de penanttoertjes weer terug, eigenhandig getimmerd door Cornelis de Jong.

Nu (2017) zijn we weer toe aan een restauratie. Voor de hoognodige ingrepen is 400.000 euro nodig. Via crowdfunding, onder het motto: 'Ik geloof erin!', wordt geprobeerd de eerste 10% van het restauratiebedrag bijeen te krijgen.

Fred Hoek

Bronnen:

- *Hoe het Lutherde in Nederland, deel 2, blz. 228 t/m 237, door Th.A. Fafé, 1997*
- *Martin Luther en de zwaan, door dr. Sabine Hiebisch, 2014*
- *Luthers Idee wird zu Stein, Deutsche Stiftung Denkmalschutz, Oktober 2016*